

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1119>

Geliş Tarihi: 12.09.2017

Kabul Tarihi: 27.09.2017

ŞEYHÜLİSLÂM HOCAZÂDE MUHAMMED EFENDİ'NİN MANZUM FETVÂLARI

Muhittin ELİAÇIK*

Öz

Osmanlı'da 16.yüzyıldan itibaren fetvâlar da manzum hâlde verilmiştir. İslâm hukuku konularını kapsayan fetvâların manzum hâlde de verilmesi dil ve edebî yönden önemlerini artırmıştır. Fetvâ kelimesi yiğit, genç, kavî anlamındaki 'fetâ' kökünden gelir ve güç bir meselenin güçlü bir cevapla çözümünü anlatır. Osmanlı'da fetvâlar genellikle mensur yazılmış ise de şairliği bulunan bazı şeyhülislâmlarca birçok manzum fetvâ verilmiştir. Divan şairleri arasında önemli bir yeri bulunan şeyhülislâm ve müftülerin kaleminden çıkan manzum fetvâlar edebî yönden iddialı olmasalar da sıradan manzumeler de değildirler. Manzum fetvâ verenlerin çoğunun Hocazâdeler ailesinden çıktığı, bunlardan birisinin de Muhammed Efendi olduğu görülmektedir. Babasının ardından iki kez şeyhülislâmlığa atanan bu zat, babası gibi manzum fetvâ vermede de öne geçmiştir. Elimizdeki manzum fetvâların en uzunlarından birisi de kendisine aittir. Bazı nüshalarda manzum fetvâlarının başında sülüs hatla yazılmış serlevha biçiminde klişe ibareler bulunmaktadır. Bu makalede manzum fetvâlarından tespit edilenler tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Fetvâ, manzum fetvâ, Şeyhülislâm, Muhammed bin Sadeddin, Hocazâde.*

Sheikh Al-Islam Hocazade Muhammad Efendi's In Verse Fatwas

Abstract

In the Ottoman Empire, since the 16th century fatwas also have been given in verse. Writing as poetry of fatwas covering Islamic law issues has also increased in importance from the linguistic and literary perspectives. Fatwa word, comes from the

---

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

root feta in the brave, young, strong sense and it's solution with a strong answer to a difficult problem. Although fatwas usually were written in the form of prose in the Ottoman Empire, by some sheikhulislams also were given as poetry. Poetry fatwas which were written by shaykh al-Islam and muftis which are important places among Divan poets, they aren't ordinary poems though they aren't pretentious as literary value. Most of the poetry fatwas came from the Hocazade family; and one of them is Hocazade Muhammad Effendi. This person who has been appointed to the Meshikhat twice after his father, has also come forward for giving poetry fatwa like his father. One of the longest present poetry fatwas is his. In some manuscript, there are stereotypes at the head of his poetry fatwas. In this article his poetry fatwas which was detected are introduced.

Key words: *Fatwa, poetry fatwa, Sheikhulislam, Muhammad bin Sadeddin, Hocazade.*

Giriş

İslâm dünyasında çok benimsenen manzum anlatım şekli Osmanlı'da da yaygın biçimde uygulanmış ve bundan fetvâlar da nasibini almıştır. Fetvâ, Arapçada yiğit, genç, kavî manasındaki fetâ kökünden gelen bir kelime olup, bir meseleyi çözen güçlü cevap anlamındadır. İslâm devletlerinde mühim işlere müftülere danışılarak girilmiştir. Dört Halife devrinde kadılık ve müftülük valilerde toplanmış, müteakiben fetvâ ve kazâ birbirinden ayrılmış, Ömer bin Abdülaziz devrinde iftâ teşkilatı resmen kurulmuş (Atar,1991:122-126), Memlûkler devrinde ise müftüler devlet yönetiminde etkin biçimde yer almaya başlamışlardır (Uzunçarşılı, 1984:387). Osmanlı Devleti'nde de savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyanın katli gibi olaylar fetvâ konusu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar idarecilerin isteği üzerine verilmiştir (Atar, 1995:490). Osmanlı'da 16.yüzyılın sonlarında şeyhülislâmlığın konumu yükselip yüksek rütbeli müderris ve kadı atamalarıyla müftü teşkilâtının yönetimi bu kuruma verilmiş, taşralardaki müftülükler bu kurumun bir teşkilâtı olmuş, fetvâ işlemleri İstanbul'da şeyhülislâm, kazalarda da müftülerce yapılmıştır (MTM, 1331: 538-539; Uzunçarşılı, 1988:179; İpşirli, 1994:270; Yakut, 2003:36). Şeyhülislâm veya müftülerce verilen fetvâları içeren ve fıkıh kitaplarının sistematığıne göre düzenlenen, cevapları Hanefi mezhebine göre olan fetvâ mecmualarına *fetâvâ, vâkıât, hıvâne, mesâil, nevâzil, hulâsa* gibi adlar da verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 129 şeyhülislâm ataması yapılmış ve en uzun süreli görevi 30 yılla Ebussuud Efendi yapmıştır. Osmanlı'da bir mesele için

önce fetvâ emini dairesine başvurulur, fetvâ emini kâtibi suali 'mesele' adlı özel terimlerle yazıp erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayalî isimler kullanırdı. Fetvâların altlarına şeyhülislâmların bizzat imza atmaları gerekirdi. İmza, müftünün fetvâyı kendisinin hazırladığına delil sayıldığından şeyhülislâmların fetvâ dairesinden çıkan fetvâlarının özellikle cevap kısımlarının ve imzalarının şeyhülislâmın kendi el yazısıyla olması şarttı. Bu kuralın 18. yüzyılda bozulup imza yerine şeyhülislâmın kişisel mührünün basıldığı, bazı fetvâlarda ise hem imza, hem de mührün yer aldığı görülmektedir (Uzunçarşılı, 1988:203-204). Osmanlı fetvâları yüz binlerle ifade edilecek kadar çok olup genellikle mensur biçimde verilmiş, ancak az sayıda manzum hâlde verilenleri de olmuştur. Böyle fetvâların genellikle şairliği bulunan ve bu şekilde fetvâ vermeyi gelenek hâline getirmiş aile mensubu fertlerce verildiği dikkati çekmektedir. Mesela manzum fetvâda en çok öne çıkanlar Hoca Sadeddin Efendi'nin soyundan gelen Hocaâdeler ailesi olmuştur.

Manzum Fetvâ

Osmanlı'da genellikle 16-18. yüzyıllarda bazı şeyhülislamların kendilerine nazmen sorulan meselelere nazmen cevap verdikleri görülmüştür. Bu uygulamanın 16. yüzyılda Ebussuud Efendi'nin fetvâları ile başladığı¹, buna diğer şeyhülislamların da katılmasıyla uygulamanın genişleyerek gelenekleştirdiği görülmektedir. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmın genellikle şair ailelere mensup olması dikkat çekicidir. Mesela Hocaâdelerin atası olan Hoca Sadeddin Efendi altı adet manzum fetvâ ile en çok manzum fetvâ yazan şeyhülislâmlardan olup, soyundan Muhammed bin Sadeddin, Es'ad, Ebû Saîd, Bahâî Muhammed ve Ebû Saîdzâde Fezullah Efendiler de manzum fetvâları ile öne çıkmışlardır. Manzum fetvâlarda herhangi bir sanat endişesi bulunmayıp genellikle *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün; fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* gibi kısa kalıplarla yazıldıkları ve konuların kısaca ifade edildiği görülmektedir. Şu ana kadar tespit edilmiş olan otuz beş civarında manzum fetvâ olup bunların beyit sayıları genellikle 4-20 beyit arasındadır. Bu fetvâların giriş kısmında şeyhülislâmlar için: *sadeğçe-i kevn, hudâvend-i akl-ı*

¹ Kanuni Sultan Süleyman bir gün sarayın hasbahçesinde gezerken taze ayva ağacını karıncaların sardığını görüp karıncaların katli için fetvâ isteyip bunu Ebussuud Efendi'ye: *Dirahta ger ziyân itse karınca - Günâhı var mıdır anı karınca* şeklinde nazmen sormuş, o da: *Yarın Hakkın huzûrına varınca - Süleymandan hakın alır karınca* diye nazmen cevap vermiştir.

küll-fıtrat, yegâne-i dehr, hâtemü'l-müctehidîn, ukde-güşây-yı işkâl, kalem-perdâz-ı hikem-sâz-ı dîn, zevât-ârâ-yı hükm-i Kirdigâr, hallâl-ı müşkilât, re'îs-i mecâmi'-i ulemâ, re'îs-i eimme-i ulemâ, mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ, kâ'id-i rekb-i cümle-i fuzalâ, ukde-güşây-yı müşkil-i nâs, miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs gibi övgü dolu ifadeler kullanılmıştır. Manzum fetvâlar edebî yönden iddialı olmamakla beraber sıradan manzumeler oldukları da söylenemez. Bu fetvâlar, her biri usta şair olan şeyhülislâmlarca yazılmış olduklarından yer yer teşbih, nükte, mecaz ve tevriyelerin güzel örnekleri görülür. Osmanlı manzum fetvâlarının temsilcilerinden birisi de Hocazâde Muhammed Efendi olup babası Hoca Sadeddin Efendi'yi izlemiştir.

Hocazâde Muhammed Efendi

Muhammed Efendi, Sultan III.Murad ile devrin birçok ünlü âliminin hocası ve dönemin birkaç büyük şeyhülislâmından da birisi olan Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu olup bu sebeple Hocazâde diye anılmıştır. 28 Şabân 975/27 Şubat 1568 Cuma günü babası Bursa'da Yıldırım Han medresesi müderrisi iken dünyaya gelmiştir. Hocası Molla Tevfik-i Himmetî'den iyi bir tahsil görüp müteakiben 1586'da babasından icazet almış, sonra da İsmihan Sultân medresesi pâyesi verilmiştir. 1589'da Sahn medresesine, 1591'de Selîmiye'den Süleymâniye'ye yükselip aynı yıl yirmi beş yaşında Mekke kadılığına atanmış, ertesi yıl da ayrılmıştır. 1595 yılında İstanbul kadısı, ardından Anadolu kazaskeri olmuş; Eğri seferine gidip, dönüşte iki yıl görevden ayrı kalmış, daha sonra 1598'de Rumeli kazaskeri olmuştur. 1601'de Sunullah Efendi'nin yerine otuz altı yaşında şeyhülislâm olmuş ve buna: *ve'msikû kavle Muhammed ve 'aleyhi'l-fetvâ* târihi düşürülmüştür. 1602'de dinlenmeye çekilmiş, 1608'de ikinci kez Sunullah Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuş ve bu kez yedi yıldan fazla görevde kalıp ek olarak kendisine almış bin akçe zeâmetli Kalkandelen hasları verilmiştir. 1615 yılında kırk tokuz yaşında taundan ölmüş ve cenazesi Üsküdarî Mahmûd Efendi tarafından kıldırılıp babasının Eyüp camiindeki kabrinin yanına defnolunmuş; şeyhülislâmlığa ise kardeşi Esad Efendi atanmıştır. Anadolu ulemasının en gözdelerinden, şiir ve inşâda kiskanılacak noktada, zekâda akl-ı evvel, fazilette ikinci Hocazâde, güleryüzlü, nüktedan, şakacı bir zat olduğu; üç dilde nazım ve süslü nesirler ve Kasîde-i Bür'e tahmisi yazdığı, zamanın âlimlerinin eserlerine takrizleri ve mukaffâ imzaları olduğu, tıpkı babası gibi Cuma günleri Ayasofya'da hasbeten fetvâ verdiği bildirilmiştir. Sultan III.

Mehmed (17 ay) ve I.Ahmed devirlerinde (7,5 yıl) toplam dokuz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır (Müstakimzade: vrk.63a-b; Ahmed Rifat: 42-43).²

² **Şeyhü'l-İslâm Hâce-zâde Mevlânâ Muhammed Efendi Çelebi Müfti def'ateyn**

Sâlifü'l-beyân Şeyhü'l-İslâm Hâce Sa'deddîn Efendinin ferzend-i dil-pesendidir. Târih-i hicret-i nebeviye 'aleyhi efdali't-teslîm ve ekmeli't-tahiyye tokuz yüz yetmiş beş senesine resîde oldukda evâhîr-i Şa'bânda bir vakt-i sa'îdde vücûd-ı bih-bûdları tezyîn-i mehd-i meyemnet-takrîn-i 'âlem-i şühûd eylemiştir. Müzâheret-i peder-i himmet-nihâd ve kâbiliyyet-i mâder-zâd ile tokuz yüz toksan yedide hâricden Sahna 'âric ve toksan tokuzda Selîmiyyeden Süleymâniyyeye sâ'id ü dâric olup elf-i kâmilde henüz sinleri yirmi beşe vâsıl değil iken Mekke-i Mükremeye mevleviyyet ile dâhil ve bin dört Cumâde'l-âhiresinde İstanbul kazâsı nâ'il ve Recebinde sadr-ı Anadoluya nâkil olup sene-i âtiyyede ma'zûl ve yedi Zi'l-ka'desinde pederleri kalem-i mu'teberleri ile sadr-ı Rûma vusûl ve tokuz Ramazân-ı şerifinde tekâ'üd eyledi ba'dehu bundan akdem pederleri Şeyhü'l-İslâm Hâce Efendi makâmıyla be-kâm olan Şeyhü'l-İslâm Sun'ullah Efendi 'azl olunup on Saferinde makâmına bunlar halef oldukda sinleri henüz otuz altı seneye resîde değil idi bu mısra' târihleridir: "ve'msikü kavle Muhammed ve 'aleyhi'l-fetvâ=1010" On bir Recebinde tekâ'üd ve 'uzlet ve gûşe-i inzivâyâ ragbet idüp altı seneye karîb tâ'ât-ı Rabb-i Mücîb ve sünen-i seniyye-i Habîb-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selem iştiğâline dâmen der-miyân iken on yedi Saferinde Şeyhü'l-İslâm Sun'ullah Efendi 'azl-i ahîr ile ma'zûl oldukda bunlar mevrûs-ı peder olan mesned-i mu'tebere sâniyen vusûl buldılar. Yirmi dört Cumâde'l-âhiresinde ta'n-ı tâ'ünla kırk tokuz yaşlarında nâ'il-i rütbe-i şehâdet-i 'uzmâ olup salâ-yı i'lâm-ı nidâ ve Hüdâyî eş-Şeyh es-Esyîd Mahmûd Efendi kuddise sirruhu salât-ı cenâze-yi edâ vü pederleri merkadî berâberinde mütevakkıf-ı yevmü'l-cezâ oldılar. Kabil-i vefâtda altmış bin akça Kalkandelen ze'âmetiyle bunlardan karîr-ü'l-'ayn olmuşlardır. Def'a-i ûlâda 'ahd-i hilâfet-i fâtih-i Egri Sultân Muhammed Handa on yedi ay mikdârı ve sâniyede vakt-i saltanat-ı Ahmed Han-ı Evvelde yedi buçuk sene mikdârı mecmû'-ı müddetleri tokuz sene kadardır. Merhûm-ı merkûm tâlib-i ma'ârif câlib-i 'avârif sâhib-i 'avâtıf vechi sabîh ve lehcesi fasîh nevâdir-i dehr ve mehâsin-i 'asrdan idi. Refe'allahu rûhahu. Silsile-i sulbinden üçüncü derecede Halebden ma'zûl İsâ-zâde Abdullah Efendi mevcûddur. Kaside-i Bür'eyi tahmîs eyledi. Çelebi müfti merhûm-Afife binti (sâhib-i târih Azîz Efendinin zevcesidir)-Âyişe bintihâ (İsâ Efendinin zevcesidir)-Abdurrahman-Abdullah (İsâ-zâdeler Medîne kadıları iken fevt)-Muhammed Azîz mahrec-i ma'zûl-ü (Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, 63a-b)

El-meve'l-kâmilü'l-fâzıl Hâce Sa'deddîn Efendi-zâde Muhammed Efendi

Mevlânâ-yı müşâ'rîn-ileyh muallim-i makâm-ı Murâd hânî Seyyidü'l-ulemâi'l-a'lâm şeyhü'l-İslâm sa'du'l-eyyâm Sa'deddîn Efendinin ahter-i burc-ı vücûdı ve gevher-i nesl-i mes'ûdudur. Tokuz yüz yetmiş beş Şa'bânın yirmi sekizinci Cum'a gününde kable't-tulû'u ş-şems 'âlem-i lâhûtdan müsâfir ve nûr-bahş-ı mülket-i 'anâsır olup ol târihde vâlidî Burusada Yıldırım Han medresesi müderrisi olmagla anda vücûda geldi. Üstâdları Molla Teyfik-i Himmeti ile teşyîd-i mebânî-i 'ulûm idüp rütbe-i isti'dâd vusûlünden sonra toksan dört Cumâde'l-evvelinde pederlerinden mülâzim olup ol gün İsmihan Sultân medresesi pâyesiyile ikrâm olundu. Toksan yedide Sahna gelüp tokuzda Selîmiyyeden Süleymâniyyeye hürâm eyledi. Bin târihinde Mekke kazâsıyla teşrîf ve bin birde isti'fâ etdi. Bin dörtde İstanbul kazâsı virilüp girü ol sene Anadolu sadrına geçdi. Egri seferine gidüp ba'de'l-kufûl iki sene ma'zûl oldukdan sonra bin yedide Rumili sadâreti virildi. Bin on Saferinde Sun'ullah Efendi yerine şeyhü'l-İslâm olup "ve'msikü kavle Muhammed ve 'aleyhi'l-fetvâ" târih-i fetvâları vâki' oldi. On bir Recebinin yirmi ikinci günü tekâ'üd idüp on yedi Saferinde sâniyen Sun'ullah Efendinin def'a-i râbi'ası yerine makâm-ı iftâda karâr itdiler. Bu kere yedi seneden ziyâde kevkeb-i ikbâlleri fer ü ziyâda olup

Hocazâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları

İki kez şeyhülislâmlık makamına atanmış olan Hocazâde Muhammed Efendi bu görevinde manzum fetvâlarıyla da öne çıkmıştır. Kendisine *Çelebi* lakabı verilmiş olan Muhammed Efendi tıpkı babası gibi şair tabiatlı olup dokuz yıllık meşihatında manzum fetvâlarıyla dikkati çeken bir isim olmuştur. Zeki, nüktedan ve şakacı bir zat olarak tanınan Muhammed Efendi üç dilde şiir ve süslü nesirler yazmış, birçok esere takrizler düzmüş, kafiyeli imzalar atmıştır. Elimizde üç adet manzum fetvâsı bulunmakta olup bu sayının ileride daha da artması muhtemeldir. Manzum fetvâları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1.³

*Allahümme yâ veliyye'l-'ismeti ve'l-hidâye nes'elüke'l-'inâyete'l-hidâyete'n-nihâye*⁴

Bu mes'ele beyânında eimme-i Hanefiyyeden rahmetu'llahi 'aleyhim ecma'in cevâb-ı savâb ne vechledür ki

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey re'is-i mecâmi'-i 'ulemâ

Ey sezâ-vâr-ı 'izzet ü tebcîl

Bu su'âle nedür cevâb-ı savâb

Bize eyle beyân 'ale't-tafsîl

Zeyd bir kulını virüp 'Amra

Eylese bey' için anı tevkîl

---

altmış bin akçe ze'âmet olan Kalkandelen hâsları zamîme-i revâtib-i seniyye ve 'ilâve-i vezâ'if-i 'aliyyeleri olmuşüdi. Bin yirmi dört Cumâde'l-âhiresinin beşinci gününde kırk tokuz yaşında iken ta'ne-i tâ'un ile 'âlem-i bekâya 'azm itdi. Cenâzeleri câmi'-i Eyyüb-ı Ensâriye ihzâr ve şeyhu'l-asr Üsküdarî Mahmûd Efendi İmâm-ı saff-ı ihtiyâr kılınup du'â vü senâ ile vâlidî türbesinde defn olundu. Mansıb-ı fetvâ birâderleri Es'ad Efendiye tevcîh olundu. Müşârün-ileyh 'aynu'l-a'yân-ı 'ulemâ-yı Rûm şî'r ü inşâda reşk-âver-i hâce-i cihân zekâda 'akl-ı evvel faziletde Hâcezâde-i Sâni idi. Handân-rû nükte-senc ve latife-gû bir mahdûm-ı mükerrem olup elsine-i selâsede nazm u nesri ve musanna' inşâsı ve Kasîde-i Bür'eye tahmîs ve âsâr-ı ehl-i 'asra takrizleri ve mukaffâ imzâları vardır. Vâlid-i mâcîdlerine iktidâ eyleyüp Cum'a günleri Ayasofyada li-vechillahi te'âlâ iftâ iderler idi. Müddet-i fetvâları 'asr-ı Muhammed Han-ı Sâlis ve Ahmed-i Evvelde iki def'ada sekiz sene on bir ay on beş gün mikdârdır. Pederlerinin Tâcu't-tevârihini tezyîn ü tezyile şurû' idüp tekml müyesser olmadı. Rahmetullahi 'aleyh. (Ahmed Rifat Efendi. 42-43)

³ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüp., *Mecmua-i Fetâvâ*, 43 Va 1647, vr.2b; Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

⁴ Ey masumluk ve hidayeti muhafaza eden Allahım!Senden nihai hidayetin yardımını isteriz.

'Amr dahi satup kulu Bişre
Semenin eylese anun te'cîl
Câ'iz olur mı böyle bey'i anun
Yoksa lâzım mıdur anı ta'cîl
Bu su'âle virüp cevâb-ı savâb
Âhiretde bulun sevâb-ı cezîl
el-cevâb:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Zeyd itdükde 'Amrı bey'e vekîl
Virmese ana ruhsat-ı te'cîl
İhtilâf eylemiş rivâyetler
Budur ammâ sahîh ü kavlı cemîl
Anı câ'iz görür İmâm-ı Hümâm
Müddeti ola ger kasîr ü tavîl
Sâhibânı görür anı câ'iz
Müte'ârif ise eger te'cîl
Dimiş ammâ İmâm Ebî Yûsuf
Ahsen-i vechile idüp tafsîl
Bey'i Zeydün ticâret için olup
'Amrı ol bey'e itmiş ise vekîl
Bir ecil ile satsa kim ol kul
Satıla ol semenle bi't-te'cîl
Câ'iz olur bu vechile bey'i
Lâzım olmaz ki eyleye ta'cîl
Olsa ammâ ki bey'i hâcet için
'Amrı anuñün eylese tevkîl
Câ'iz olmaz mü'eccelen bey'i
Bu durur muktezâ-yı sevk-i delîl
Virilür bu kelâm ile fetvâ
Böyledür nakl-i hâdiyân-ı sebîl
Olalar gark-ı bahr-ı rahmet-i Hak
Bulalar âhiretde ecr-i cezîl
*Kâle hâzâ Muhammed ibni Ebî
Es'adin Sa'din 'asrihi bi-delîl
Âmilen minhü mennihi ebeden
Ebbedû fî-kerâmetih ve cemîl*

Ketebehu Muhammed bin Sa'deddîn el-fakîr 'ufiye 'anhumâ

Zeyd bir kölesini satması için Amr'ı vekil etse ve Amr da bu köleyi Bişr'e satıp parasını ertelese bu satış câiz olur mu; yoksa tacil mi gerekir? El-cevâb: Zeyd, Amr'ı satışa vekil ettiğinde ona tecil izni vermediği zaman bunda ihtilâf vardır; ama sahih kavil şudur: İmâm-ı Hü mâm, eğer tecil bilinirse, müddeti kısa veya uzun da olsa câiz görür. Ama İmam Ebî Yûsuf şöyle der: Zeyd'in Amr'ı vekil ettiği bu satış ticâret içinse, bu köle tecille satıldığında fiyat değişmez, satış bu şekilde câiz olup, tacil de gerekmez. Ama satışı ihtiyaç içinse ve Amr'ı bunun için vekil etmişse, satışı tecil etmesi câiz olmaz.

Bunu fakir Muhammed bin Sa'deddîn yazdı; Allah onları affetsin.

2.⁵

*Allahümme yâ men bi-yedihi kalemi't-tasvîri ve't-takdir nes'elüke'l-ismete ve'l-hidâyete fi't-takrîri ve't-tahrîr bi-hürmeti fazli men ûtiye'l-hikmetu ve faslu'l-hitâb sallallahu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve ashâbihi mâ su'ile mücîbun ve ecâbe*⁶

Bu mes'ele beyânında eimme-i Hanefiyyeden cevâb ne vechledür ki

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Bir su'âlüm var ey kerem kânı

İderem hizmetünden istiftâ

Bir hakîr ü fakîr ü bî-mikdâr

Künc-i 'uzlet iken ana me'vâ

Kimse hâline olmayup meşgûl

Kendü hâlinde olsa subh u mesâ

Oluban kendü 'aybına nâzır

Olsa ahvâl-i gayrdan a'mâ

Fi'li kavlini olmasa kâzib

Basmamış olsa cevr sahnına pâ

Hâl ü kâline şâhid olsa cihân

Müslim ü zimmî cümle bay u gedâ

Bir kerem kânı iftirâlar ile

Dâyim itse o derd-mende cefâ

⁵ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, *Mecmua-i Fetâvâ*, 43 Va 1647, vr.2b

⁶ *Ey, takdir ve tasvir kalemi kendi eliyle olan Allahım! Senden, karar verme ve yazmada, kendisine gerçeği gösterme ve hikmet verilenin -Allah'ın yardımı onun, ailesinin ve ashabının üzerine olsun- hürmetine, masumluk ve hidayet isteriz. Sorulan, gerekli (bir şey)dir ve cevapladı.*

Hakkı olur mı anun üstinde
Müstahakkın alur mı yevm-i cezâ
Şer'-i Ahmed hakı bu müşkilimiz
Hall idüp eyle bu hakîre 'atâ
el-cevâbu Allahu a'lem
Olur ol iftirâ iden zâlim
Gazab-ı Hazret-i Hudâya sezâ
Hakkını bi't-tamâm alur o fakîr
Rûz-ı haşr içre idicek da'vâ
Harrerehu 'l-fakîr Muhammed 'ufiye 'anh

Ey cömertlik kaynağı! Senden şu meseleye fetvâ istiyorum: Kimsesiz ve hiçbir şeysiz, kendi hâlinde ve başkalarının hâlini değil sadece kendi ayıbını gören, özü sözü bir, kimseyi incitmeyen ve hâline herkesin şahit olduğu bir garip fakir kişiye, bir kerem kânu kimse iftiralarla sürekli eziet etse, o fakirin onun üstünde hakkı olur ve ceza günü ondan hakkını alır mı? Muhammed'in şeriatının hakkına bu güçlüğü mü çözüp bize bağışla.

En iyisini Allah'ın bileceği cevap: O iftira eden zalim, haşir günü Allah'ın gazabına layık olur ve o fakir kişi onu davâ ettiğinde hakkını tamamen alır.

Bunu fakir Muhammed yazdı; Allah onu affetsin.

3.⁷

Zeyd-i 'âlim âhar diyârda iken kızı Hindi 'Amr-ı câhile tezevvüc olursa ba'dehu Zeyd geldükde küffi degildir diyü tefrike kâdir olur mı?

el-cevâb:

Kef mi geçdün keyfsiz kim küfvi kef yazdun Hüsâm
Bildiler keyfiyyetün bî-keyf işün olmuş tamâm
Ketebehu Muhammed bin Sa'deddîn
Cevâb-ı Hüsâm Efendi

Akçası az olıcak bir 'amelün
Keyfden artug olurmuş keseli
Yohsa keyfiyyetini bir keyifün
Çok zamân oldı efendi keseli

Âlim birisi olan Zeyd başka bir yerdeyken kızı Hind'i câhil Amr'a verseler, daha sonra Zeyd geldiğinde dengi değildir diye onları ayırabilir mi?

⁷ İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_K. 473, vrk.IIa.

Cevap: Ey Hüsâm! Keyifsizce el mi çektin ki küfvi keş yazdın? Böylece keyifsiz ve işi bitik olduğun anlaşıldı.

Hüsâm Efendi'nin cevâbı: Bir işin parası az olunca tembelliği keyiften çok olurmuş. Yoksa efendi! Bir keyfin keyfiyetini keseli epey oldu.

Sonuç

Çoğu, şairlikle de öne çıkmış olan Osmanlı şeyhülislâmları icra ettikleri fetvâ verme (iftâ) işinde de bu kabiliyetleriyle manzum fetvâlar vermişlerdir. Böylece manzum fetvâlar Türk edebiyatında bir edebî tür olarak yerini almıştır. Osmanlı'da ilk örneklerine 16.yüzyılda rastlanan manzum fetvâların daha sonraki yüzyıllarda çok yaygınlaşmadığı, genellikle 16-17.yüzyıllarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında belli yüzyıllarda, belli kimseler etrafında bir geleneğin oluşmuş olmasının etkisi büyüktür. 16.yüzyılda Ebussuud Efendi, Sadi Çelebi, Bostanzade Muhammed Efendi, 17.yüzyılda ise Hoca Sadeddin Efendi'ye dayanan Hocazâdeler ailesi manzum fetvâ vermede öne çıkmışlar, başka şeyhülislâm ve müftüler de onları izlemişlerdir. Manzum fetvâların mensurlara oranla sayıca çok düşük olması bunların ciddî ve mesuliyetli bir iş olarak görülmesinden kanaklanmış olabilir. Zira, hukukî bir konunun şiirle ifade edilmesi bir riski ve vebali de beraberinde getirmekte, manzum ifadeden farklı bir yorum ve ters bir anlam da çıkabilmektedir. Bu bakımdan Osmanlı'da manzum fetvâlar sayıca sembolik bir miktarda kalmıştır denilebilir. Osmanlı'da manzum fetvâların önemli isimlerinin genellikle Hocazâdelerden çıktığı görülmektedir. Zaten bu ailenin atası olan Hoca Sadeddin Efendi Osmanlı'da Ebussuud Efendi ile birlikte en çok manzum fetvâ veren şeyhülislâmdır. Kendisinden sonra oğlu Muhammed Efendi de onun yolunu izleyip en az onun kadar manzum fetvâ vermiştir. Bu aileden gelen Muhammed Bahâî Efendi de hem şeyhülislâm şairler, hem de manzum fetvâ verenler içinde en başta gelen bir isim olup baba tarafından Hoca Sadeddin Efendi'ye, anne tarafından Ebussuud Efendi'ye dayanmaktadır. Dolayısıyla bu iki büyük şeyhülislâmın torunları da manzum fetvâların büyük bir kısmını vermişlerdir. Bu makalede ele alınan Hocazâde Muhammed Efendi ise babasının hemen ardından şeyhülislâm olmuş ve bu makamda dokuz yıl kalmıştır. Elimizde üç manzum fetvâsı olup bunlar toplam 34 beyittir. Birinci fetvâda vekâletle satışta fiyatın ertelenmesinin hükmü; ikinci fetvâda kendi hâlinde günahsız, kimseyi incitmemiş fakir birisine cömert biri iftira attığında bu fakirin ondan yevm-i cezâda hakkını tamamen

alıp alamayacağı; mizahî bir mahiyet taşıyan üçüncü fetvâda ise nikahta denklik konusu ele alınmıştır. Bu fetvâlar edebî yönden iddali olmayıp sıradan bir anlatım sergilenmiş, genellikle seci ve kafiye öne çıkmıştır. Edebî bir değeri olduğunu gördüğümüz üçüncü fetvâda ise cinas, tevriye, iştikak ve tekrar sanatları başarılı biçimde kullanılmış, keseli, kef-keyf-küfv kelimelerinde cinas türleri uygulanmış, keyf- bî-keyf-keyfiyyet kelimelerinde de iştikak sanatı başarıyla uygulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyah maa-zevl*, İstanbul, ts.
- ATAR, Fahrettin (1995), *Fetvâ*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.12, İstanbul.
- BİLMEN, Ö.Nasuhi, (1976), *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul:Bilmen Yayınevi
- HEYD, Uriel, (1995), *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, (Çev.Fethi Gedikli), Hukuk Araştırmaları Dergisi.
- IMBER, Colin, (1997), *Ebussuud:The Islamic Legal Interpretation*, California.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1994), *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. C.I, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- MÜSTAKİMZADE Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l-Meşâyah*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3681/2.
- Osmanlı Kanunnâmeleri (1331), *Milli Tetebbular Mecmuası* I(3): 495-544.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.
- _____ (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.
- YAKUT, Esra (2003), "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, s.33-54.
- ### **YAZMA ESERLER**
- Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266, vr. 8-45.

Muhittin Eliaçık

Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3681/2.
Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, *Mecmua-i Fetâvâ*,
43 Va 1647.
İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Yz_K. 473.